
PUNSLI ÕLI

Ain Raal

Armastatud kirjaniku Oskar Lutsu 125. sünniaastapäev elustab vaimusilmas koos teiste romaani *Suvi* ja samanimelise filmi tege-laskujudega ka apteekri värvika isiku. Küllap tõstnuks too oma looja tähtpäeva auks pitsi või paar Punsli õligi.

Aga mida nimelt ta õigupoolest tõstnuks? Mis üldse on Punsli õli, millest see koosneb, kuidas seesugune rohi toimida võiks ja mille “vasta” ülepea aitaks? Ning kas see toleaegetes apteekides üldse olemas oligi või on meil sedapuhku tegemist pelgalt kirjandusliku märjukesega? Pole ju nüüdsel ajal Punsli õlist suurt midagi kuulda. Tõsi, laada ajal pakutakse rahvale vana kombe kohaselt “Palamuse apteegi Punsli Eli”. Punsli õliks nimetatakse vahel naljatamisi ka viinast või piiritusest omavalmistatud jooki, eriti kui see on apteekri tehtud.

LÜHIKE KÜLASKÄIK PAUNVERE APTEEKI

Oletame siiski, et apteekri abiks õppinud ja ladina köögi kogemusega Luts teadis täpselt, millest ta kirjutab, ega mõelnud Punsli õli ise välja. Võtame nüüd hakatuseks Tootsil ja Kiirel käe alt kinni ning astume koos Paunvere apteeki, teejuhiks Oskar Luts ise (1954: 34):

“Noh?” küsib apteeker. “Eks ole parem?”

“Jaa,” venitab tõbine. “Nagu parem on. Aga lubage küsida, härra apteeker, kas see rohi ei olnud Punsli eli?”

“Punsli eli,” kordab apteeker. “Mis see teie asi on. Peaasi kui ta aitab. [---] Kõige kangema rohu toovad abiotsijad enesega ühes; seda rohtu võite meie riulitelt asjata otsida, tema nimi on usk rohu võimu sisse.”

Osundatud lõik romaanist *Suvi* kisub niisiis riuklikult filosoofiliseks, kuid meie õnneks annab Luts viivuke hiljem siiski lugeda ka anumale kirjutatud (1954: 34):

“Kõik?” küsib Toots pisut kohkudes ja vaatab riuli poole, kus klaaskorgiga pudel oma paksu kirjalist kõhtu leti poole näib upitavat. “*Bals. vulnerar. Kunz.*” loeb abiotsija selt kõhult ruttu.

Seesugust silti näeme vilksatamas ka Arvo Kruusemendi lavastatud ekraniseeringus. Ja veel ühe asja — joogi värvuse nimelt — pärandab kirjanik meile otsesõnu (Luts 1954: 35):

Viimaste sõnadega läheb kõneleja riuli juurde, täidab purgi kollakapunase vedelikuga, vaatab silmapilguks lakke, lööb pöidla ja keskmise sõrmega pea kohal kõva plaksu ja tühjendab siis purgi sisu üheainsa sõõmuga.

Pangem tähele, et apteeker jätab Tootsi küsimuse *Punslī eli* kohta selge vastuseta. Nii me tegelikult ei teagi, kas preparaat nimetusega *Bals. vulnerar. Kunz.* üldse on Punslī ōli või mitte. Oletame seejuures, et apteekri töökultuuri ja -eetika kohaselt vastab anuma silt täpelt selle sisule ning tegemist ei ole suvalise alkoholjoogi maskeeriva rüütamisega apteegis asjakohasesse rohupudelisse. Niisiis tuleb sellenimeline preparaat lähemalt luubi alla võtta.

*Bals. vulnerar. Kunz.*¹

Mida me sellest nüüdseks teame? Kõva sõrmenips õhus ja ka stseeni edasine kulg lasevad aimata, et kollakapunase värvusega *Punslī eli* ei kuulu just väikese alkoholisisaldusega preparaatide hulka. Juba teoses mainitud “kaks troppi” teevad vääramatult oma töö.

Tõsiseid kahtlusi tekitab Kunzeni haavapalsami olemus: tegemist on ju välispidi manustatava ravimvormiga, mille seespidine tarvitamine ei ole mittealkohoolikute seas just kombeks ega ole sageli füsioloogilistel põhjustel üldse võimalikki. Olgu lisatud, et rohuteaduses ei tähenda palsam (*balsamum*) sugugi mitte alkohoolset jooki, nagu me oleme harjunud arvama näiteks Riia

¹*Vulnerarium* > ld “haava-”. Tõlkes niisiis Kunzeni haavapalsam.

palsamile või **Liivimaa palsamile** mõeldes.² Ravimite puhul on tegemist hoopis palsamite ehk oleoresiinidega, mis kujutavad endast vaikude lahuseid samas taimes sisalduvas eeterlikus õlis (Raal 2010a). Nii eeterlike õlide kui ka vaikude ammu tuntud antiseptilised omadused on aluseks looduslike palsamite kasutamisele haavaravis ning igati loogiline on lisada neile alkoholi ja muudki. Värvus klapib Lutsu kirjeldatuga, kuid vabatahtlikult sellist jooki kõrist alla küll ei kallaks, kui see just rohke alkoholiga lahjendatud (loe: kangestatud) pole. Seedetrakti limaskestad ja neerud seesuguse sõõmu üle ei rõõmustaks. Teisalt tuleb arvestada, et nimetus “palsam” oli Venemaal ja Balti riikides kasutusel vedelate preparaatide kohta nagu ka sõnad “mikstuur” ja “liniment” (Karlsen, Raal 2005). Vahest võiks siinkohal meenutada, et mõnigi mõnus asi öeldakse olevat lausa palsam hingele.

Ent mingem siiski tagasi *Punslī eli* juurde. Kas Punslī ōli ja Kunzeni haavapalsam on üks ja sama asi? *Punslī eli* näol on ilmselgelt tegemist mingi apteegikauba rahvapärase nimetusega. Seesuguste rohunimedede tõlgendamisel on asendamatuks abimeheks proviisor Rudolf Wallneri koostatud *Eesti rahvarohtude sõnastik* (1929). Tõepoolest, Punslī ōli on siin esindatud hulga sünonüümide-teisenditega: *punseni eli*, *punslī eli*, *punsapansaeli*, *punselpansel*, *punslī pantseli*, *punslī pantsli ōli*. Ja nüüd saabub iseäranis pidulik hetk, sest koostaja annab neile kõikidele ühiseks vasteks

*Balsamum Kunzeni.*³

Pööratagu seejuures tähelepanu kahele asjale. Esiteks, rahvapärases kõnepruugis on originaalile omane K-täht moondund P-täheks. Kuigi mitte alati! Samast allikast (Wallner 1929) leiame Kunzeni palsamile seesugused rahvapärased vasted: *kuntsenpals*, *kuntsenpalsam*, *kuntspals*, *kuntspans*. Teiseks, Lutsuga võrreldes on Wallneril preparaadi nimetuse üks osa — *vulnerar*. — kadunud nagu tina tuhka. Igatahes on Punslī ōli tõepoolest sama mis

²**Liivimaa Palsam** on praegu veel siin-seal müügil, kuid tootmisest maha võetud.

³S.t Kunzeni palsam.

Kunzeni (haava)palsam. Ainult et miks ikkagi haavapalsamist saab lihtsalt palsam? Kas üks meestest eksib? Luts või Wallner? Või on meil tegemist hoopis kahe erineva palsamiga?

Ega midagi, võtame appi sajanditetagused farmakopöad, käsiraamatud ja muu apteekrite kirjasõna, püüdes leida neist preparaati nimetusega *Balsamum vulnerarium Kunzeni*. Asjata! Minule kättesaadavates raamatutes sellise nimega preparaati ei esine. Kui muidugi Lutsu *Suvi* kõrvale jätta. Niisiis jääb esialgu mulje, et apteekrist Luts on Tootsile pakutud joogi kokku keeranud tegelikuse segust kirjandusliku lisandiga.

Keskendugem nüüd hoopis Kunzeni-nimelise isiku otsingutele. Võiks ju oletada, et too ravimile nime andnud härra on olnud hariduselt apteeker või arst. Aga keda pole, seda pole. Sama lugu on ka Kuntseni ja Kunseniaga. Kedagi peale helilooja Friedrich Ludwig Aemelius Kunzeni (1761–1817) ei leia me ka Vikipeediast. Selline nimi on muide väga haruldane.

Kolmas pidepunkt on meil veel: haavapalsamid ja teised haavaravimid. Ja siin hakkab asi lõpuks tasapisi hargnema. Paljude väljaannetena ilmunud Hageri käsiraamatus (*Hagers*... 1938: 622) on *Balsamum vulnerarium* täiesti olemas, selle valmistamiseks esitatakse järgmine retsept (1):

Liquoris Ferri sesquichlorati
Balsami peruviani aa 10,0
Glycerini 20,0
Tincturae Balsami peruviani 60,0⁴

Kuigi joodav selline kraam just pole, ikkagi viiendik glütseriini ja kümnendik ferrikloriidilahust. Glütseriini seespärase tarvitamise mõju mõistavad hommikuti need, kes Vana Tallinna maitsmisel üleliia hoogu on sattunud. Nimetuse *ferrum sesquichloratum* all mõistetakse ühendit valemiga $\text{FeCl}_3 \times 6\text{H}_2\text{O}$, mille tumekollane lahus leidis välispädi kasutamist verejooksude peatamiseks. Peruu palsamit⁵ kirjeldab *Eesti farmakopöa* (1937: 88)

⁴Raud(III)kloriidi lahust ja Peruu palsamit võrdses koguses 10 g, glütseriini 20 g, Peruu palsami tinktuuri 60 g.

⁵Peruu palsamit saadakse peruu palsamipuust (*Myroxylon balsamum* (L.) Harms var. *pereirae* (Royle) Harms.). Antimikroobse toime

nõnda: “Selge, paks, tumepruun, õhukeses kihis läbipaistev vedelik, omapärase, vanilli ja bensoet meenutava lõhnaga ja algul õrna, pärast ärritava, vähe mõru maiguga.” Haavapalsami pruun värvus ei lange paraku kokku Lutsu kirjeldatud kollakaspunasega. Niisiis see pole see. Kui muidugi Lutsu uskuda.

Asi läheb veelgi hullemaks nende allikate andmetel, kus *Bals. vulnerarium* on sama mis *Tinct. Benzoës composita* ehk Bensoe liitinktuur (*Handbuch*... 1927; *Hagers*... 1930). Seda ei tohiks segamini ajada bensoehappega, kuigi bensoes sisaldub u 6% bensoehapet. Bensoe kujutab endast laose stüüraksist (*Styrax tonkinensis*) saadavat kummivaiku ehk Siiami bensoed (Raal 2010a, 2010b). Bensoetinktuur koosneb kahest osast Siiami bensoevai- gust ja kaheksast osast 95%-lisest alkoholist, nii et selle etanooli- sisaldus on 75% (*Eesti farmakopöa* 1937; Veiderpass 1947). Seevastu bensoe liitinktuur valmistamisel lähtutakse peale bensoe- vai- gu ka aaloest, vedelast stüüraksist ja tolu palsamist (*Hagers*... 1930). Tegemist on klassikalise välispädi kasutatava haavaravi- miga.

Leidus ka teistsuguseid haavapalsameid (*Handbuch*... 1876, 1878): *Bals. vulnerar. ad pectus* (haavapalsam rinnale), *Bals. vulnerar. oleosum* (õli sisaldav haavapalsam),⁶ *Bals. vulnerar. album* (valge haavapalsam, koostises tsinkoksiid ja limaskesti ärritava toimega salitsüülhape), *Bals. vulnerar. vegetabile* (taimne haavapalsam, sisaldab tanniin- ja salitsüülhapet). Mitu neist on kasutusel üksnes veterinaarias, näiteks *Universaalfarmakopöas* (Hirsch 1888) mainitud *Balsamum vulnerarium*, mis sisaldab tärpentiini, oliiviõli, seebipiiritust ja rosmariiniõli. Joovastavatest jookidest on siin asi sama kaugel kui Kapa-Kohila Tallinnast. Kunzenist samuti. Seega tuleks haavapalsamid heaga rahule jätta ja keskenduda Kunzeni palsami otsingutele.

Vahel tuleb abi ootamatust kohast. Kahju, et juba varem ei tulnud pähe heita pilku 1934. a ilmunud *Eesti entsüklopeedia* IV köitesse (lk 1291): “Kunzen’i palsam e. riia palsam, *farm.*, mitmesuguste eeterlikkude õlide lahus alkoholis, värvitud safraniga.”

tõttu kasutatakse seda haavade, haavandite, põletuste, sügeliste jt naha- haiguste ning kõha ja bronhiidi raviks.

⁶Mõlemad sisaldavad muu hulgas joomiseks kõlbmatut tärpentiiniõli.

RIIA PALSAM

Stopp, talitsegem äratundmisrõõmu! See ei ole üldse see Riia palsam, mida teie mõtlete, kuigi otse loomulikult lähevad mõtted lõunanaabrite pruunis savipudelis turustatava alkohoolse joogi peale. Joodav see üldiselt on, seedimist soodustab, kangust jagub küllaga. Ainult et vedeliku tumepruun värvus ei klapi — ei Lutsu kirjeldatud kollakaspunasega ega *Eesti farmakopöa* safranitinktuuri oranžpunasega. Ei klapi ka valmistamise tehnoloogia, sest lätlaste märjake on ilmselgelt saadud mitmesuguste droogide alkoholis leotamisel, mitte eeterlike õlide lahustamisel. Inimese mälu on teadagi valikuline: üks võtke seesugune savipudel pihku ja lugege silti, ning te näete, et pole see sugugi Riia palsam. Etiketil on kirjutatud hoopiski Rīgas Melnais balzams ja Riga Black Balsam ehk tegu on siis Riia musta palsamiga. Lihtsalt Riia palsam ongi meie Punslī õli.

Muide, Wallner esitab oma raamatus (1929) küll sõnapaarid Riia palsam — *Balsamum Rigense*, kuid Kunzeniga toodet ei seosta. Berliinis 1878. a ilmunud apteekrite käsiraamat (*Handbuch. . . 1878*) seevastu annab vaadeldavale palsamile kaks nime-tust ja toob Kunzeni taas platsi (2):

Palsamum Rigense (Kunze)*Rp. Aquae aromatica (I) 75,0**Spiritus Salviae 22,5**Tincturae Croci 2,5**Misce*⁷

Seejuures ei ole retseptis sisalduv *aqua aromatica (I)* aromaatsse vee üldnimetus, vaid kindla koostisega preparaas (3):

Aqua aromatica (I)*Rp.**Olei Caryophyllorum**Olei Cinnamomi cassiae**Olei Citri corticis ana 2,0**Olei Foeniculi*

⁷Võta aromaatsset vett (I) 75 g, salveipiiritust 22,5 g ja safranitinktuuri 2,5 g. Sega.

*Olei Lavandulae**Olei Menthae piperitae**Olei Rosmarini**Olei Salviae ana 1,0**Spiritus vini 600,0**Aquae destillatae q. s.*⁸

Tegemist on kaheksa eeterliku õli lahusega 90%-lises piirituses, kusjuures ravimi mahtu on täiendatud destilleeritud veega ühe liitrini. Nii saadud 55%-lise alkoholisaldusega preparaadi sünonüümideks on *Balsamum embryonum* (lootepalsam), *Aqua cephalica* (peavesi), *Aqua apoplectica* (rabandusevesi), *Schlagwasser* (rabandusevesi), *Mutterbalsam* (emapalsam), *Kinder-Balsam* (lastepalsam). Kõikide selle koostisosade toime lahtimõtestamine läheks pikale, seepärast piirdugem tõdemusega, et need eeterlikud õlid annavad tootele peaaesjalikult antimikroobsed omadused ja soodustavad seedetegevust. Eeltoodud nimetused ja ka toime muutuvad mõistetavaks aromaatsse vee näidustuste taustal: välispidi alakeha pesemiseks abordi korral ja mähisteks migreeni puhul; seespidi 30-60 tilka söögiisu ja seedimise soodustamiseks, krampide, koolikute ning jõuetuse leevendamiseks (*Handbuch. . . 1878*).

Et Riia palsami saamiseks lisatakse aromaatssele veele (I) salveipiiritust ja safranitinktuuri, muutub alkoholisaldus veelgi suuremaks kui 55%. Salveipiirituse saamiseks lahustatakse 100 osas 70%-lises piirituses 15 osa aedsalvei eeterlikku õli ja seejärel lahustatakse (Handbuch. . . 1878). Salvei tugevdab aromaatsse vee põletikuvastast toimet, kuid toob suures koguses tarbimise korral kaasa krampide tekkimise ohu (Raal 2010a, 2010b). Safranitinktuuri saadakse safrankrookuse (*Crocus sativus*) õite kuivatatud emakasudmetest, kusjuures 10 osa droogi leotatakse 100 osa 70%-lise piiritusega. See tinktuur on oranžpunane, tugeva safrani lõhna ja maitsega vedelik, mille üks tilk peab ühe liitri vett selgelt kollaseks värvima (*Eesti farmakopöa* 1937). Tinktuur ergutab

⁸Võta nelgiõli, kaneeliõli ja sidrunikoorteõli võrdsetes osades 2 g, apteegitilliõli, lavendliõli, piparmündiõli, rosmariiniõli ja salveiõli võrdsetes osades 1 g, piiritust 600 g, destilleeritud vett piisavas koguses.

maomahla nõrustumist, on spasme lõõgastav, nõrgalt rahustav ja kasutamist leidnud ateroskleroosi ennetamisel jm (Raal 2010b).

Punсли õli koostisse kuulub seega 15 komponenti. Soovitud maksimaalannus 60 tilka vastab umbes kolmele milliliitrile, kusjuures tavaline teelusikas mahutab viis milliliitrit. Seesugune preparaat on tänu tugevale vürtsikale maitsele ja aromaatsesele lõhnale mõõdukas koguses täiesti joodav ja aitaks kahtlemata ka Tootsil enesetunnet parandada.

Sellega võikski Punсли õli loole punkti panna.

Paraku “rikub” asja ära Hageri käsiraamat aastast 1930, mis räägib samuti preparaadist nimetusega *Balsamum Rigense (Kunzen) syn. Rigaer Balsam*, kuid selle koostis on teistsugune (4):

Aqua aromatica 75,0
Spiritus Angelicae 22,5
Spiritus Salviae 22,5
Tinctura Croci 2,5⁹

Seega näeme, et vahepealse poole sajandi jooksul on Punсли õli koostisesse lisandunud kikkaputkepiiritus ja muudetud on salveipiirituse kogust. Sama koostise võib leida ka Hageri käsiraamatu 1949. a väljaandest. Vanemate versioonidega võrreldes puudub selle Riia palsami aromaatsese vee nimetuses Rooma number I. Sedapuhku on aromaatsene vesi niisuguse koostisega (5):

Aqua aromatica
Flos Lavandulae
Fol. Menthae pip.
Fol. Rosmarini aa 5,0
Fol. Salviae 10,0
Fruct. Foeniculi
Cort. Cinnamomi aa 3,0
Spiritus (87%) 70,0

⁹Aromaatsset vett 75 g, kikkaputkepiiritust 22,5 g, salveipiiritust 22,5 g, krookusetinktuuri 2,5 g.

Aqua communis 300,0¹⁰

Drooge leotatakse piirituse ja vee segus 24 tundi ja seejärel eraldatakse sellest 200 g destillaati. Koostis on seega üsna lähedane eelmisele aromaatsesele veele (I), kuid saamisviis hoopis erinev: ühel juhul on tegemist eeterlike õlide lahusega alkoholis, teisel juhul ravimtaimede tõmmisega alkoholis. *Eesti Entsüklopeedias* toodud Riia palsami määratlus eeterlike õlide lahuseks kehtib aromaatsese vee (I) kohta. Nii saab meile ühtlasi selgeks, miks *Punсли eli* nimetuses on sõna “õli”. Kes kangesti soovib, võib seda muudugi hoopis poeetilisemalt lauluõliga seostada.

Segaseks kisub asi ka kikkaputkepiiritusega, sest *spiritus Angelicae*-nimelist preparaati vanadest farmakopöadest ja teistest käsiraamatutest leida ei õnnestunud. Küll leidub neis (nt Deutsches. . . 1926) *spiritus Angelicae compositus* ehk kikkaputke liitinktuur (*spiritus theriacalis*), mis koosneb 3,2 osast kikkaputkeõlist, 0,8 osast palderjaniõlist, 1 osast kadakaõlist, 20 osast kamprist, 250 osast veest ja 725 osast 90%-lisest piiritusest. Eeterlikud õlid ja kamper lahustatakse piirituse ja vee segus. Sellesarnase koostise esitavad ka mõned teised allikad (*Hagers. . . 1930; Pharmacopoeia Germanica* 1890 jt), kuid Venemaa IV farmakopöa (*Rossiiskaja. . . 1891*) käsib võtta hoopis 16 osa kikkaputkejuurikaid, 4 osa palderjanijuurikaid ja 4 osa kadakavilju, mida matsereeritakse 24 tunni vältel 125 osa vee ja 75 osa 90%-lise piirituse segus, kus hiljem lahustatakse kamper. *Handbuch. . . 1876* annab preparaadile *spiritus Angelicae compositus* sellise koostise: 6 tilka kikkaputkeõli, 2 tilka kadaka- ja palderjaniõli, 17,5 g kampripiiritust ja 82,5 g lahjendatud piiritust. Seega on kikkaputkepiirituse koostis üksjagu varieeruv, kuid ju on *spiritus Angelicae* ikkagi seesama mis *spiritus Angelicae compositus*. Aga see selleks.

Kas Punсли õli ehk Riia palsami koostis on aja jooksul tõesti muutunud? Kas see muutus üks kord või rohkem ja kas eri riikides tunti erineva koostisega Riia palsamit? Nendele küsimustele vastuse leidmiseks peame ajas tagasi minema.

¹⁰Lavendliõisi, piparmündilehti ja rosmariinilehti võrdsetes osades 5 g, salveilehti 10 g, apteegitillivilju ja kaneelikoort võrdsetes osades 3 g, 87%-list piiritust 70 g, vett 300 g.

Ravimitest imeravimiteni

On ravimeid, mille retsept ei kesta maailmas kaua, ja on neid, mis on püsinud peaaegu muutumatuna üle tuhande aasta (nt külmakreem, pliiplaaster). Punli õli kuulub sadu aastaid vanade ravimite hulka. Mis üldse on pikaealiste ravimite saladus? Kas üksnes andekalt valitud koostis ja kindel toime?

Pikki sajandeid on püsinud kaks paralleelset ravimitraditsiooni: apteekrite või asjatundlike tohtrite valmistatud ravimid ja rahvaarstide loodu. Apteegiravim valmistati kindla retsepti järgi, järelikult pidi selle sisu nii tohtrile kui ka apteekrile teada olema. Seevastu teadjanaiste ja teiste ravitsejate rahvapärased rohud olid enamasti salastatud — nii säilitasid nende pakkujad oma sissetuleku ja kuulsuse. Retseptid pandi kirja ladina keeles ja seetõttu oli nende sisu erihariduseta rahvale mõistetamatu, koostis aga enam-vähem standardne (Karlsen 2003; Karlsen, Raal 2005).

Üsna peatselt pärast trükikunsti leiutamist hakkasid meditsiinkirjastajad retseptikogusid välja andma ladina keele asemel kohalikes keeltes, ja nii langes ravimite koostist ümbritsenud saladuseloore. Ravimid on läbi aegade pakkunud erilise kaubana häid teenimisvõimalusi. Esmalt kopeeriti retsepte täpselt ja tehti järele retseptides soovitatud koostisega ravimeid, vahel olude sunnil nende koostist siiski muutes. Peagi saadi aru, et tõhusamaks rahateenimiseks peab ravimi koostis siiski salajane olema: nii sai preparaadile omistada kõikvõimalikke toimeid ja ühtlasi takistada toote otsest kopeerimist konkurentide poolt. Nii tulidki moodi mitmesugused salajased rohud ja “imeravimid”. Maailmas tuntud medikamentidest tehti vastavalt võimalustele mitmeid kohalikke variante ja ravimeid turustati mujalgi kui apteegis.

Apteekrid valmistasid ravimeid traditsiooniliselt arstide retseptide järgi ja püüdsid takistada ravimite müüki väljaspool apteeki. See polnud mitte üksnes ohtlik tarvitajate tervisele, vaid vähendas ka apteekri sissetulekut. Sageli tuli väljaspool apteeki müügile uusi tervisetooteid, millel oli lühikese aja jooksul ülisuur käive ja kopsakas tulu. Hilisematel aegadel on need tooted tavaliselt unustuse hõlma vajunud ja enamikule tundmatud. Mõned uued ravimid lisati pärast aastatepikkust kasutusel olemist amet-

like toodetena farmakopöadesse, teised seevastu farmakopöade heakskiitu ei pälvinud.

Kuna apteegis retsepti järgi valmistatud ravimid olid kallid, püüdsid paljud tuluihkajad jõuda oma, tihti lihtsamate ja odavamate toodeteni kohaliku turu tarvis. Mõistagi pidid need “rohud” aitama kõige vastu. Toote suhteline odavus ja samas väidetav universaalne mõju olid tugevad müügiargumendid ning sellised best-sellerid pakkusid apteegitoodetele tõsist konkurentsi. Seetõttu tegelesid siin-seal ka arstid ja apteekrid “uute” imerohtude müügiga, et võimalikult suurt turuosa oma valduses hoida ja sissetulekut kasvatada (Karlsen 2003; Karlsen, Raal 2010a).

Seesuguseks imeravimiks on läbi sajandite olnud näiteks väidetavalt universaalse toimega teriakk (vt Raal 1989). Tüüpiliselt on see ja teised samalaadsed tooted vägagi komponendirohked. Üpris keeruka koostisega on püütud ohjes hoida jälgendajaid ning loodetud erilise koostisega rohule ka erilist toimet, vähemalt müügiargumendina. Sellisel taustal polegi midagi imestada, et hea müügieeduga toote koostis ajas ja ruumis üsna tublisti varieerub. Kas tegemist on ravimiga või pigem pelgalt alkoholjoogiga, on üsnagi palju juhuse otsustada. Sääraste toodete näiteks võib tuua nn rootsirohtudest (Treben 1991) välja kasvanud Bittneri palsami. Kuigi see rohke alkoholiga valmistatud ravimtaimetõmmis on nii mõnelegi koostisega tutvunud tundunud ürdinapsina, kõneleb maitset rikkuv kamper tootest kui ravimist ja viinapoodidest seda palsamit tõepoolest ei leia. Enamasti on siiski läinud vastupidi: head müügitulu andvale alkoholitootele on apteegi ukseid liiga kitsaks jäänud.

Riia palsami sünnilugu

Riia palsami loomisloogu ulatub kaugemale aastast 1860, mil see jook oli välja pandud kaubanäitusel Peterburis. Palsami algse koostise kindlakstegemisel ja selle muutumise jälgimisel peaks lähtuma kohalikest farmakopöadest ja farmatseutilistest käsiraamatutest. Pilgu nende kaante vahele on heitnud Oslo ülikooli farmaatsiaproffessor Jan Karlsen, kelle kinnitusel ei mainita Riia ega Kunzeni palsamit ei 1685. ega 1740. aasta Riia apteekri- raamatutes (Karlsen, Raal 2005). Seega võib oletada, et Riia

palsam on valmistatud kas mōnda muud tolleaegset preparaati jālĳendades vōi tēiesti uue tootena ja loodud pārast 1740. aastat (Karlsen, Raal 2005, 2010a, 2010b).

Internetist Riia musta palsami ajalugu uurides saab selgeks, miks Kunzeni-nimelise mehe otsinguid edu ei saanud. Mehe õige nimi on hoopis Kunze. Riia musta palsami loojaks peetud Abraham Kunze kohta ei ole palju teada, isegi mitte tema sūnniega surma-aastat. Eri andmetel oli tegemist 18. sajandil Riias elanud juudi soost farmatseudi vōi hoopis kaupmehega. Abraham Kunze olevat palsami loonud 1752. aastal, kasutades selle valmistamiseks 24 (teistel andmetel 25) taime õisi, punĳi, juuri, vilju, ūli vōi mahla, mida ta laagerdas tammevaadis. Kunze olevat oma palsami vālĳatōotamisel lāhtunud 16. ja 17. sajandi Riia apteekrite retseptidest. Ilmselt just lāhtunud, mitte neid kopeerinud. Tōenäoliselt taipas hea ārivaistuga mees kiiresti, et tegemist on tootega, mida ta saab ise valmistada ja turustada ning sellele ka oma nime anda — Kunze Riia palsam —, pakkudes konkurentsi apteegitoodetele. Igatahes on aastast 1762 teada reklaam Riias toodetud Kunze Riia palsamile, mis pidi aitama peaaegu kōige vastu. See on esimene mārĳ “algupārase” Riia palsami kohta.

Sisuliselt vōttes oli Kunze leiutatud uus palsam algselt vōrdlemisi lihtsa koostisega (vt retseptid 1 ja 2), desinfitseeriva toimega vedelik (haavavesi — *Aqua vulneraria*). 18. sajandi keskel levis haavavesi meditsiinis vāga laialt, sest sōdade ajal oli haavade puhastamine ūlitāhtis protseduur. Sellele, et algselt oli Kunze palsam ilmselt haavaravim, viitab ka asjaolu, et salvei-, rosmariini- ja lavendliõlisisaldus ei ole tūūpilistele seespidi tarvitavatele preparaatile tavaliselt omane, eriti veel kolmekesi koos. Seega pidi Kunze tootele piisavalt turgu leiduma, kuid nāhtavasti kasvab sūūies isu. Mōningase nutikuse abil vōis seda palsamit soovitada kasutamiseks ka seespidi ja niisiis hoopis rohkemate kaebuste korral: pōletushaavad, iiveldus, kōlmavōtetud kohad, haavad, lōōbed, halb hingeōhk, kōhuvalu ja muu sellesarnane pidi Riia palsami reklaami kohaselt ravitud saama 5–6 pāevaga. Veelgi suuremale turule mōeldes tuli sārārasele “universaalpreparaadile” maitsvam vorm anda. Tōenäoliselt nii lisatigi algselt lihtsale haavaveele safranitinktuuri, mis andis tootele meeldivama aroomi ja vārvuse. On vist liigne lisada, et hea sissetuleku taganud preparaadi koos-

tis oli salastatud. Esialgu oli litsents antud toote valmistamiseks ja mūūimiseks ainult Riias (Karlsen, Raal 2005, 2010a, 2010b).

Pārast Abraham Kunze surma jātĳas palsami tootmist tema perekond, teenides selle pealt hāsti. Vene kaupmees ja Kunze kolleeg Semjon Leljuhhin Peterburist kopeeris palsami ja alustas omakorda selle tootmist 1780. aastatel. See viis 1789. aastal konfliktini Kunze perekonnaga ja tūli lōppes alles 1807. a (Viksna 1993). Teistel andmetel¹¹ Leljuhhin hoopis ostis palsami retsepti Kunzelt ja alustas selle tootmist Riias 1789. aastal. Seega polnud justkui pōhjust ka tūliks. Ūigupoolest oli 1770. aastal ebaselgetel asjaoludel Kunze palsami tootmine keelustatud ja seega tuli ettevōtlikul mehel esmalt murda bōrookraatlikud tōkked. Tasuks oma pingutuste eest sai ta hāsti ūitseva āri. Pārast Semjon Leljuhhini surma 1792. aastal jātĳas palsami tootmist tema poeg Georgi, kuniks 1796. aastal andis senat loa liiga iseseisvat elu elama hakanud toodet valmistada ūksnes meditsiiniliseks otstarbeks ja mūūia vaid apteekides. Ent poeg ei jāānud isast maha ja māng lōppes seisuga 2:0 palsamitootjate kasuks.¹² Muide, legendi kohaselt olevat Katariina II oma 1764. aastal teoks saanud Riia-visitidi ajal kōlmetunud ja Kunzeni palsamiga terveks ravitud. Tema kaudu jōudnud imeline jook ka ūukonda (Karlsen, Raal 2005).¹³

Ajas muutuv Riia palsam

Niisiis oli Kunzeni palsami retsept algselt ūsna lihtne, kuid muutus hiljem keerukamaks ja mingist ajast alates turustati seda tōenäoliselt tēiesti uue tootena. 19. sajandi alguseks oli Riia palsami nimi juba vōrdlemisi hāsti tuntud ning preparaadi mūūigitulu vōlus ūha uusi ja uusi jālĳendajaid. Sel ajastul oli viina maitsestamine laialt levinud, kusjuures Riia palsam oli suurepārane kombinatsioon heast nimest, viinast ja pealegi veel meditsiinilistest kasutusvōimalustest. Kuid kōik ei mahu marjamaale: see

¹¹Vt www.rotorhouse.ru/productDetails.asp?cat=64&cat2=493&cat3=503&rec=503.

¹²Vt www.russkije.lv/ru/pub/read/balsam-works-semyon-lelyukin.

¹³Vt ka www.rotorhouse.ru/productDetails.asp?cat=64&cat2=493&cat3=503&rec=503.

tingis vajaduse palsami koostist keerulisemaks muuta ja salastada. Arvatavasti toimus esimene suurem muudatus palsami koostises millalgi aastatel 1810–1840. Tõenäoliselt loodi just siis uus Riia palsami retsept, mille järgi valmistatud jook arenes selleks Riia mustaks palsamiks, mida tänini pruunis savipudelis kaubastatakse.

1842. aastal avaldati läti keeles Vene arsti ja farmatseudi, Peterburi farmaatsiaprofessori Aleksandr Neljubini raamat *Slepeno, specifisko, universālo un patentēto ārstniecības līdzekļu dispensatorijs*, milles autor kirjeldab Riia palsamit ja toob ära selle koostise. Tegelikult on raamatus juttu kahest, valgest ja kollasest Riia palsamist. Valge Riia palsam on määratletud farmatseutilises mõttes palsamina, mis on saadud mägimännist (*Pinus mugō*) ja pikaokkalisest männist (*Pinus palustris*) praeguse Slovakkia ja Ungari aladelt. Selle saaduse ladinakeelne nimetus oli *balsamum Rigense* või *balsamum Carpatii*. Seevastu kollane ehk Kunze palsam valmistati kollasena nähtavasti eesmärgiga seda valgest palsamist väliselt eristada. Kunze palsamile lisati muu hulgas ingveri- ja safraniekstrakti ning toode sai tuntuks kui kollane Riia palsam ehk Kunze kollane Riia palsam. Seda valmistati traditsiooniliselt nii Riias kui ka Peterburis. Turu hoidmiseks muudeti taas kord selle koostist, kuid säilitati toote hästi müüv nimi.

Vähehaaval kadus Kunze nimi preparaadi nimetusest sootuks ja tavalisteks nimedeks said valge, kollane või must Riia palsam (vastavalt *baltais balzams*, *dzeltenais balzams* ja *melnais balzams*). Sellele vaatamata peab musta Riia palsami tootja (Latvijas Balzams) joogi väljatootajaks ikkagi Abraham Kunzet, kuigi nüüdisaegne toode ei ole oma koostiselt kaugeltki enam see. Küll aga võimaldab see retsepti vanusele auväärseid sadakond aastat juurde panna.

Teistes Baltimaades, Eestis ja Leedus müüdi esmalt Kunze Riia palsamit ja seejärel uut Riia palsamit, ent ka siin kerkis aja jooksul esile musta Riia palsami koopiaid. Eestis valmistati niisiis Kunze palsamit kohalikes apteekides ja müüdi Punslī ūli nime all universaalse toimega rohuna. Leedus arendati välja seespäidiseks kasutamiseks mõeldud palsam nimega 27 (ehk 3 × 9 kui maagiline numbrikombinatsioon). Ukrainas on nende analoogiks **Balzam Prikarpatiski**. Kõik nad on mõru maitsega tumepruunid kanged ürdinapsud (Karlsen, Raal 2005, 2010a, 2010b).

Uut tüüpi Riia palsamit toodeti algselt Riias Wolfschmidti viinavabrikus ja see aromaadne alkoholjook läks Põhja-Euroopas universaalvahendina peagi moodi. Selle olid Riias kaasa toonud Saksa ja Hollandi meremehed. Riia oli 19. sajandil suur ekspordisadam sellistele Vene ja Balti toodetele nagu karusnahk, mesi, palgid ja merevaik. Saksa, Taani ja Hollandi kaubalaevad randsid siin vägagi sageli. Ravimeid vajati alati ning piiritusest valmistatud vedel kange rohi, mis põletas kurku, oli enam-vähem garanteeritult edukas meremeeste hulgas, kes pidid taluma halba ilma ja rasket tööd.

Norras (Bergen) ilmus Riia palsam müügile 19. sajandi lõpu poole. Seda tunti ka ladinakeelse nimetuse all *Balsamum Rigense Kunzenii*. 20. sajandi alguseks oli must Riia palsam jõudnud merekaubanduse vahendusel Taani. Ei kulunud palju aega, kui sealset apteekrid hakkasid selle koostist kopeerima. Nii loodi Riia palsami algele koostisele tuginedes Bergeni, Trondheimi ja Oslo apteekides kohalikke retsepte. Riia palsamit müüdi esmajoonel kui ängi leevendajat, selle maitse oli mõru ja terav (Karlsen, Raal 2005).

Nii kadus algselt apteekides sündinud Riia palsam ladina köögist ja muutus alkoholjoogina kättesaadavaks tavalistes poodides, kus selle käive jõudsalt kasvas. Mõnda aega müüdi seda siiski ka veel apteekides, mis võimaldas jätta mulje tõhusast meditsiinilisest toimest. Mingis mõttes jõudis palsam seega ringiga apteekidesse tagasi. 20. sajandi alguseks oli Riia palsamite valmistamine apteekides laialt levinud. Nende retseptid olid küllaltki komponendirohked ja apteekrid püüdsid nendega täita turusegmenti, mille oli aegade jooksul saavutanud “originaalne” Riia palsam. Sisuliselt lõi iga apteeker oma toote, kuid Riia palsam kui nimi kõlas ja seega ka müüs hästi. Nii algas vana tuntud nime all uute segude ajastu (Karlsen, Raal 2005, 2010a, 2010b).

Toome siinkohal ära mõnede Riia palsamite ajaloolised retseptid. Venelaste retsept (6) aastast 1880:

Riia palsam

Kadakamarjad 1000 g

Heinputkejuured 435 g

Soolikarohi (terve taim) 435 g

Rooma kummel 217 g
 Lavendliõied 217 g
 Saialilleõied 150 g
 Roosivarred 150 g

Nendest ürtidest tuleb kokku 17,5 l Riia palsamit piiritusega, kusjuures 45%-lisele (mahu järgi) piiritusele on lisatud vett.

Kaks järgmist retsepti (7, 8) pärinevad mõlemad Norrast Trondheimist umbes aastast 1890:

(7) Riia palsam

Tinct. angelicae 10 g
Tinct. safran. 10 g
Tinct. myrrh. 5 g
 Veinivärvi gtt. XX
Ol. calami gtt. X
Ol. lavandulae gtt. X
Ol. artemisiae gtt. X
Ol. menth. pip. gtt. X
Ol. salviae gtt. X
Ol. menth. spic. gtt. V
Ol. rosmarini gtt. V
 Konjak 622 g
 Destilleeritud vesi 350 g¹⁴

(8) Balsamum rigense

Ol. calami 360
Ol. juniperi 120
Ol. angelicae
Ol. levisticae
Ol. lavandulae
Ol. salviae
Ol. anisi ana 4

¹⁴Kikkaputke- ja safranitinktuuri võrdsetes osades 10 g, mürritinktuuri 5 g, veinivärvi 20 tilka, kalmuseõli, lavendliõli, pujuõli, piparmündiõli ja salveiõli võrdsetes osades 10 tilka, rohemündiõli ja rosmariiniõli võrdsetes osades 5 tilka.

Ol. foeniculi
Ol. sassafras ana 2
Ol. chamomillae gtt. X
Flos hyperici
Ra. galangae
Flos sambuci
Herba abrotani ana 90
Gummi resina oliban.
Gummi res. myrrh.
Resina mastix ana 60
Diger. cum spir. conc. 10 liitrit
Adde spr. dil. 30 liitrit
 Mesi 2 kg
 Orleon 300 g¹⁵

Oslost Elevandiaapteegist pärinev retsept (9) umbes aastast 1900:

Riia palsam

Rad. calami 500,-
Rad. angelicae 1000,-
Alcohol rectificatus 3000,-
 Destilleeritakse veeauruga kuni 4000–4500 g saamiseni
Gallae cont. 30,-
Gi. res. boswelli 11,25
Gi. res. mastix 3,75
Gi. res. balsamodendron 7,50
Gi. res. sandarach. 7,50
Mel despumati 240,-
Ol. juniperi 7,50
Ol. sabinae 1,87

¹⁵Kalmuseõli 360 g, kadakaõli 120 g, kikkaputkeõli, leeskputkeõli, lavendliõli, salveiõli ja aniisiõli võrdsetes osades 4 g, apteegitilliõli ja sassafrassiõli võrdsetes osades 2 g, kummeliõli 10 tilka, naistepunaõisi, galangajuuri ja leedriõisi võrdsetes osades 90 g, olibani, mürris ja mastiksit võrdsetes osades 60 g, leotatakse 10 liitris lahjendamata piirituses, lisatakse 30 liitrit lahjendatud piiritust, mett 2 kg, biksavilju 300 g.

Ol. anisi gtt. X
Ol. foeniculi gtt. XX
Ol. sassafras gtt. XXX
Orleana q. s. (120,-)
Rad. alkanna q. s. (75,-)
Alcohol rectificatus q. s. (2 liitrit)¹⁶

Retseptis on küll toodud ainete kogused, kuid pole märgitud Riia palsami valmistamisviisi. Loomulik oleks segada destillaat ülejäänud ainetega ja filtreerida segu teatud aja möödudes.

Taani retsept (10) umbes aastast 1900:

Riia palsam

Heinputke tilgad 10 g
 Safranitilgad 10 g
 Mürritilgad 5 g
 Veinivärv 20 tilka
 Kalmuseõli 10 tilka
 Lavendliõli 10 tilka
 Absindiõli 10 tilka
 Piparmündiõli 10 tilka
 Salveiõli 10 tilka
 Rohemündiõli 5 tilka
 Rosmariiniõli 5 tilka
 Veinipiiritus 622 g
 Destilleeritud vesi 350 g

Ka kuulsal Chartreuse'i likööril ehk šartröösil on sugulus Riia palsamiga. Nii võib likööri tootja kodulehelt leida järgmise kollase Riia palsami koostise (11):

Kollane Riia palsam (liköör)

Sinepiõli 5 grammi

¹⁶Kalmusejuuri 500 g, kikkaputkejuuri 1000 g, puhastatud piiritust 3000 g, [---] galle ehk pahku 30 g, olibani ehk viirukit 11,25 g, mastiksist 3,75 g, mürril ja sandarakki võrdsetes osades 7,5 g, puhastatud mett 240 g, hariliku kadaka õli 7,5 g, sabiina kadaka õli 1,87 g, aniisiõli 10 tilka, apteegitilliõli 20 tilka, sassafrassiõli 30 tilka, biksavilju, alkannajuuri ja puhastatud piiritust piisavas koguses (resp. 120 g, 75 g, 2 l).

Tüümianiõli 45 grammi
 Majoraaniõli 50 grammi
 Hariliku leeskputke õli 100 grammi
 Sidruniõli 100 grammi
 Aedvaagiõli 500 grammi
 Safranitinktuuri (1 : 5) 150 grammi

Kui heita pilk 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse farmakopöadesse, siis võib neist leida terve rea farmatseutilises tähenduses palsameid. Seevastu Kunzeni palsamit ega ka Riia palsamit ei leidu nt ei I Eesti farmakopöas (*Eesti farmakopöa* 1937), Briti farmakopöas (*The British Pharmacopæia* 1898), Saksa farmakopöas (*Pharmacopæa Germanica* 1890), VIII USA farmakopöas (*The Pharmacopæia*... 1900), IV Vene farmakopöas (*Rossiiskaja*... 1891), V Šveitsi farmakopöas (*Pharmacopoea Helvetica* 1933), III Belgia farmakopöas (*Pharmacopoea Belgica* 1906), V Soome farmakopöas (*Pharmacopoea Fennica* 1929), VIII Rootsi farmakopöas (*Svenska Farmakopén* 1901) ega II Poola farmakopöas (*Farmacopea Polska* 1937). Niisiis oli see toode ametlike ravimite hulgast välja arvatud ja tal puudus standarditud koostis.

Riia palsamid nüüdisajal

Riia musta palsamiga on asi selge: see on praegugi tootmises ja pruunis savipudelil kättesaadav ka Eestis. Võrdlemisi hiljuti lisandus sellele lillat värvi sildiga Riga Black Balsam Currant, millele on lisatud mustasõstramahla.

Nüüdisajal ei ole kuhugi kadunud ka ajaloolise Kunze palsami edasiarendused ja modifikatsioonid. Norras on sellele traditsiooniliselt lisatud mett, mis muudab toote vähem mõruks ja sobivaks seepidiseks kasutamiseks. Seevastu Taanis, kus ollakse harjunud pruukima mõru ürdinapsi, kasutatakse "originaalset" Riia palsamit, mida valmistati Riias napsuna. Riia palsam kui toode on selliste kohalike Põhja-Euroopa mõrunapsude eelkäija nagu Jägermeister (Saksamaa) ja Gammeldansk (Taani).

Norra Antropoloogia Seltsi 1952. aasta aastaraamatus leidub mitu Riia palsami retsepti ja seda on mainitud ka 2005. aasta far-

maatsiatoodete kataloogis (*Felleskatalogen*). Aschehougi vestlussõnaraamatus on järgmine definitsioon: “Riia palsam (*Balsamum rigense*) on segu lavendlitilkadest, mürritilkadest, piparmünditilkadest, safranitilkadest ja tüümianitilkadest koos piiritusega; kasutatakse rahvameditsiinis külmetuse korral; kõige sagedamini segatakse Riia palsamit meega. R. toodi varem sisse Riiaast, nüüd valmistatakse seda apteegis.”

Esitame järgnevalt mõned Riia palsami retseptid, mis pärinevad Norra Apteekrite Ühingu retseptikogust aastast 1952.

(12) **Balsamum rigense**

Aetheroleum thymi 1
Aetheroleum crispae 3
Aetheroleum lavandulae 8
Tinctura croci 8
Tinctura myrrae 20
Spiritus 960¹⁷

(13) **Balsamum rigense cum glycerolum**

Balsamum rigense 400
Glycerolum 600¹⁸

(14) **Balsamum rigense cum mel**

Mesi 540
Aqua destillata 50
Glycerolum 50
Balsamum rigense 360¹⁹

Seega on algne Riia palsami koostis nüüdisajal tunduvalt muutunud (12) ja palsamit ennast segatakse glütseriiniga (13), lisades sellele ka mett ja pisut vett (14).

Lõpetuseks lisame siia nüüdisaegse Palamuse apteegi retsepti (15). Selle täpne koostis on salajane, koostisosad aga teada:

¹⁷Tüümiani eeterlikku õli 1 g, rohemündi eeterlikku õli 3 g, tähklavendli eeterlikku õli ja safranitinktuuri võrdsetes osades 8 g, mürritinktuuri 20 g, piiritust 960 g.

¹⁸Riia palsam glütseriiniga: Riia palsamit 400 g ja glütseriini 600 g.

¹⁹Riia palsam meega: lisaks meele destilleeritud vett ja glütseriini võrdsetes osades 50 g, Riia palsamit 360 g.

Punslī ūli

Fructus Juniperi
Herba Hyperici
Herba Absinthii
Cortex Cinnamomi
Rhizoma Zingiberis
Semen Myristicae
Syrupus Armeniacae
*Spiritus vini*²⁰

Paneb imestama, et Punslī ūli Eestis tööstuslikult ei toodeta. Nii mõnegi ülaltoodud retsepti kopeerimine ja vajalike koostisainete hankimine poleks eriline kunst. Vana Tallinna kõrval võiks ju müügil olla veel üks Eestile iseloomulik suveniirnaps, ajatu ja häa.

Kokkuvõtteks

Tänavu möödub 260 aastat esimese Riia palsami sünnist. Punslī ūli nagu teisedki Riia palsamid (kui Riia must palsam välja arvata) ei ole standarditud ega patentitud koostisega preparaat, vaid populaarsete alkoholjookide kogumi osana omaette nähtus ajas ja ruumis. Riia palsami kui toote ajalugu illustreerib hästi, kuidas üks “arstirohi” mõnesaja aasta vältel muutus — võrdlemisi lihtsa koostisega hästi defineeritud ja kindla kasutusalaaga preparaadist teisenenud kasutusala ja varieeruva koostisega turuliidriks. Nimi on see, mis on tähtis ja mis müüb.

KUMMARDUS LUTSULE

On selge, et Oskar Lutsu poolt *Suves* mainitud preparaat nimetusega *Bals. vulnerar. Kunz.* ei ole puhas kirjanduslik väljamõeldis. Kuigi täpselt seesugust tootenimetust ei õnnestunud vanadest käsiraamatutest leida, on see tõenäoliselt siiski niisugusel kujul kasutusel olnud. Ja kui mitte, polnud Lutsule palsami ajalooline

²⁰Kadamarjad, naistepunaürt, koirohuürt, kaneelikoor, ingverijuurikas, muskaatpähkel, aprikoosisiirup ja piiritus.

olemus võõras: nagu me nüüd teame, kasvasid Riia palsamid ja nende seas Punslī õli välja Kunze poolt kasutusele võetud haavaravimist.

Ning päris lõpuks tahaksin tänada mitmeid kolleege Eestist, Lätist ja Norrast, kes Punslī õli jälgi aitasid ajada. Oma mõtetes valan neile “kaks troppi”, pakun mandleid ja tsiteerin veel korra Oskar Lutsu (1954: 34): “Jaa, nii on asi. Jooge, mis teile antakse, ja ärge küsige, ärge usutage. Uskuge, lootke ja armastage. Siis saate kõigest ja kõige üle võimuse.”

Kirjandus

- Deutsches Arzneibuch* 1926. 6. Ausgabe. Berlin
Eesti entsüklopeedia 1934. 4. kd. Tartu
Eesti farmakopöa 1937. 1. väljaanne. Tallinn
Farmakopea Polska 1937. Pharmacopoea Polonica II. Warszawa: Nakladem Towarzystwa Przyjaciół
Hagers Handbuch der Pharmazeutischen Praxis 1927. Berlin
Hagers Handbuch der Pharmazeutischen Praxis 1930. Band 2. Berlin
Hagers Handbuch der Pharmazeutischen Praxis 1938. Band 1. Berlin
Handbuch der Pharmazeutischen Praxis 1876. Erster Theil. Berlin
Handbuch der Pharmazeutischen Praxis 1878. Zweiter Theil. Berlin
Handbuch der praktischen und wissenschaftlichen Pharmazie 1927. Band VI. Berlin—Wien
Hirsch, B. 1888. *Universal-Pharmakopöe*. Erster Band. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag
Karlsen, J. 2003. Middelalderresepten. — *Cygnus*, no. 9, pp. 7–37
Karlsen, J., A. Raal 2005. Rigabalsam og lignende produkter. Farmasihistoriske notiser XXIII. — *Cygnus*, no. 11, pp. 25–36
Karlsen, J., A. Raal 2010a. Riia palsamid. I osa. — *Naerata!*, nr 20, lk 13
Karlsen, J., A. Raal 2010b. Riia palsamid. II osa. — *Naerata!*, nr 21, lk 12–13
Luts, O. 1954. *Suvi*. I ja II. Tallinn
Pharmacopoea Germanica 1890. Editio III. Berlin
Pharmacopoea Belgica 1906. Editio tertia. Bruxelles: P. Weisenbruch

- Pharmacopoea Fennica* 1929. Editio quinta. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapainossa
Pharmacopoea Helvetica 1933. Edition quinta. Bern: Druck und Verlag von Stämpeli & Cie
Raal, A. 1989. Mõningaid põhimomente farmakognoosia ajaloost. — *Akadeemia*, nr 3, lk 493–509
Raal, A. 1998. Punslī eli — mis ta siis on? — *Eesti Rohuteadlane*, nr 1, lk 23–26
Raal, A. 2010a. *Farmakognoosia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
Raal, A. 2010b. *Maa ilma ravimtaimede entsüklopeedia*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
Rossiiskaja... 1891 = Российская фармакопея. IV издание. Санкт-Петербург
Svenska Farmakopén 1901. Pharmacopoea Svecica, Ed. VIII. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet
The British Pharmacopœia 1898. London: Spottiswoode & Co. Ltd.
The Pharmacopœia of the United States of America. 1900. 8th decennial revision. Philadelphia: P. Blakinston's Son & Company
Treben, M. 1991. *Tervis jumala apteegist*. Tallinn: Aurelia
Wallner, R. 1929. *Eesti rahvarohutude sõnastik*. Tallinn
Veiderpass, N. 1947. *Galeeniline farmaatsia*. Tartu: Teaduslik Kirjandus
Viksna, A. 1993. *Vecas aptiekas*. Riga: Zinātne

AIN RAAL (sünd. 1961) lõpetas 1984. a Tartu ülikooli proviisorina, farmaatsiakandidaadi (PhD; 1989, Leningradi Keemia-farmaatsiainstituut). Praegu TÜ farmaatsia instituudi farmakognoosiadotsent. Avaldanud raamatuid ja artikleid ravimtaimede, farmakognoosia, fütokeemia, sotsiaalfarmaatsia, farmaatsia ajaloo ja etnomeditiini kohta. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Mõningaid põhimomente farmakognoosia ajaloost” (1989, nr 3, lk 493–509), “Ravimtaimed Eesti rahvameditiinis: Ajalooline taust, etnofarmakoloogiliste andmete kogumine ja analüüs” (koos Renata Sõukandiga; 2004, nr 8, lk 1734–1762), “Tartu ülikoolis aastatel 1802–1918 kasutatud farmaatsiaõpikutest” (koos Toivo Hinrikuse ja Hain Tankleriga; 2010, nr 4, lk 600–822) ja “Georg Dragendorff — Tartu ülikooli suurim farmaatsiateadlane” (koos Toivo Hinrikusega; 2011, nr 7, lk 1227–1259).

